

УДК 378 : 159

РАДЖАБОВА Сабіна Шаїдівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

e-mail: ssabinarad@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті проаналізовано цілі, які постають перед викладачем психології у педагогічному вищому навчальному закладі. Серед них формування психологічної культури студента. Об'єктивовано необхідність якісного перетворення особистості майбутнього педагога. Реалізація означених цілей значно ускладнюється особливостями сучасного учбового процесу.

***Ключові слова:** майбутній педагог; психологічна культура; психологічна компетентність; особистісна та професійна деструкція.*

Сучасні реалії розвитку суспільства зумовлюють необхідність модернізації системи освіти та пред'являють до неї нові вимоги, пов'язані з необхідністю підготовки майбутніх випускників до якісного функціонування у соціумі. Одним з основних завдань вищої школи є формування професійної свідомості майбутнього фахівця. Останнє уможливиться лише за умов системного та комплексного підходу. Така підготовка не може полягати тільки у формуванні у студента деякої суми знань в різних наукових областях, а повинна забезпечувати ще й розвиток адаптаційних можливостей особи, що передбачає активне впровадження психологічних знань. У даній статті об'єктом аналізу стають не окремі (прикладні) аспекти викладання у ВНЗ, а принципи і шляхи побудови психологічної підготовки майбутніх фахівців.

Досвід показує, що в сучасній вищій школі існує прірва між теоретичними підходами до викладання, науковими розробками і їх практичним втіленням в навчальному процесі. Окрім цього існує тенденція до скорочення часу, виділеного на вивчення дисциплін психологічного циклу. У науковій літературі також відзначається, що викладачам далеко не завжди вдається у впровадженні наукових психологічних знань зважати на професійну специфіку студентів.

Даною статтею автор хотіла би вкотре привернути увагу до важливості психології в навчанні майбутніх педагогів і наголосити на тих, переважно зовнішніх, факторах організації учбового процесу, що ускладнюють можливості повноцінного викладання психологічних дисциплін.

Науковці, попри різне розуміння ролі психології в педагогіці, сходяться в одному: без психологічних знань і умінь втілити ці знання в педагогічний процес, оволодіти педагогічною майстерністю неможливо. Про це свідчать роботи як відомих вітчизняних науковців XIX-XX ст. (Л.С. Виготський, Н.Н. Ланге, А.П. Нечаєв, М.М. Рубінштейн, А.Н. Смірнов, К.Д. Ушинський, Г.І. Челпанов, тощо) так і закордонних: «Його (вчителя) відношення до учня, вплив, що робиться ним на душу учня, і, з іншого боку, його власне духовне зростання і розвиток, його духовні дані, – усе це повинно бути проаналізовано,

виміряно, з'ясовано і посилено, якщо з великою увагою віднестися до психологічних основ кожного явища» [1, с. 307].

Безперечно, базовою метою викладача психології є ознайомлення тих, хто навчається, з визнаними теоретичними постулатами психологічної науки. На сучасному етапі розвитку психологічної науки її складовими є величезна кількість шкіл та напрямів, кожний з яких розробляє власне наукове бачення закономірностей та механізмів психіки людини, її соціалізації, співвідношення спадкових та набутих основ соціальної поведінки тощо. Така різноманітність поглядів, які часто суперечать один одному, ускладнює осмислення та оволодіння системою психологічних понять. На наш погляд, психолог-викладач повинен зосереджуватись саме на практичному застосуванні тієї чи іншої теорії, а не лише ознайомлювати майбутніх педагогів з якомога більшою кількістю теорій, що пояснюють певний психологічний феномен.

Серед пріоритетних цілей навчання психології фахівців В.Я. Ляудіс, автор підручника «Методика викладання психології», відзначає оволодіння теоретичними і практичними знаннями та методами побудови взаємодії і спілкування з людьми в різних умовах їх життєдіяльності: «...тому що теоретичне пізнання поза оволодінням способами конструювання ситуацій поведінки і дії, які можуть бути спрямовані двосторонньо – на себе і на інших людей, – не є професійне психологічне знання [2, с. 17].

Л.С. Виготський, аналізуючи кризу в психології, дійшов висновку, що його глибинною причиною була відірваність психології від практики: «...теорія від практики не залежала ніскільки; практика була висновком, додатком, взагалі виходом за межі науки, операцією занауковою, післянауковою, що починалася там, де наукова операція вважалася закінченою». У новій психології «практика входить в якнайглибші основи наукової операції і перебудовує її з початку до кінця; практика висуває постановку завдань і служить верховним суддею теорії, критерієм істини; вона диктує, як конструювати поняття і як формулювати закони» [3, с. 387]. У сучасній вищій школі заявлена проблема є досі не подоланою. Адже, як засвідчує досвід, численні практичні дослідження і наукові розробки, спрямовані на єднання в учбовому процесі теоретичних і практичних аспектів, мають почасти лише декларативний характер.

Нам імпонує думка про те, що психологічна освіта майбутнього педагога не може бути представлена як звичайний набір дисциплін психологічного спрямування, вона має відобразитись у цілісній системі знань, яка дозволить фахово орієнтуватись у освітньому процесі. Для визначення цілей викладання психології студентам педагогічних спеціальностей Е.Ф. Зеер пропонує враховувати перш за все психологічні особливості віку, освітнього і життєвого досвіду студента; і його мотивації: «більшою мірою це людська потреба в психологічних знаннях для розвитку особистості, як суб'єкта стосунків, і/або потребу професійного самовдосконалення» [4, с. 21]. Тому важливо, щоб на заняттях з психології студент отримував не узагальнені знання про психіку людини, механізми і закономірності її прояву, а ті, що він зможе застосувати у власному повсякденному житті загалом, і в професійній ситуації зокрема. «Викладач психології повинен прагнути до того, щоб психологічні знання ... не залишалися абстрактними і формальними, а перетворювалися б на переконання, в керівництво їх майбутньою практичною педагогічною діяльністю. Однією з основних умов такого перетворення є заломлення отримуваних знань через власний досвід людини, самостійне продумування, переживання пізнаваного і визначення свого відношення до нього» [5, с. 38].

При цьому у літературі логічно пропонується забезпечення вищевикладеної двоєдиної мети викладання досягати наступним чином: формуванню психологічного мислення головним чином присвятити лекційні та семінарські заняття; а практичні уміння розвивати на лабораторному і практичному занятті, а також під час навчальної практики в школах. Проте у зв'язку із значним скороченням часу, виділеного на вивчення циклу психологічних дисциплін, є лише обмежена кількість так званих практичних занять, які поєднують у собі семінарське, практичне та лабораторне заняття, що вочевидь ускладнює повноцінне та якісне досягнення мети викладання психології.

Окреслене вище, бажане, єднання теорії і практики у викладанні психології, обумовлює і стимулює створення спеціальних умов для набуття студентом ВНЗ

психологічної культури, яка визнається дослідниками абсолютно необхідною складовою духовної культури і такою, що забезпечує природній нормальний розвиток сучасної людини. Так, за переконанням Л.А. Регуша психологічна культура є невід'ємною складовою професійної компетентності вчителя [див. 6].

Завдяки формуванню означеної психологічної культури особистість має змогу удосконалювати свої психічні здібності, для того, щоб значно покращити власні можливості адаптовуватись до прийнятих у суспільстві моральних та соціально-психологічних норм. Дослідники переконані, що цьому сприятиме виважена побудова системи психологічних знань про можливості розуміння власної психіки, закони міжособистісної взаємодії та особливості соціальних феноменів.

Більше конкретизує постулат про оволодіння психологічною культурою відзначене дослідниками набуття уміння майбутнім педагогом психологічно мислити: «Сьогодні уміння кого б то не було психологічно мислити є таким же природнім, як наявність математичного мислення для математика. Педагог, керівник, інженер, бізнесмен – будь-хто, хто працює з людьми, буде професіоналом у своїй області лише за умови, якщо він має психологічний склад мислення і «має підхід до людей»» [6, с. 24].

На думку відомого психолога Є.А. Клімова [7], означене уміння психологічно мислити є основою психологічної грамотності майбутнього спеціаліста. Це дозволить студенту застосовувати свої психологічні знання для наукового пояснення фактів і явищ психіки: «Вивчаючи психологію, кожен студент незалежно від його майбутньої професії повинен навчитися мислити психологічно при аналізі і оцінці людських дій і вчинків, при виявленні особливостей характеру і здібностей, темпераменту і інших властивостей особи, соціально-психологічних явищ в суспільстві, колективі, особистому спілкуванні з іншими людьми тощо» [5, с. 143]. Іншими словами формування у студентів ВНЗ психологічного складу мислення здійснюється для аналізу, оцінки і пояснення психічних явищ у їх професійному середовищі, а також для оволодіння ними психотехнічними прийомами і способами застосування психологічних наукових положень в ситуації впливу на іншу людину з професійною метою. Так, наприклад, майбутній учитель засвоює уміння аналізувати психологічні причини відставання учня, або вибірково застосовувати механізми виховного впливу на учня, враховуючи індивідуально-неповторні особливості його особистості.

Таким чином, передбачається, що в процесі вивчення психології майбутній учитель «опанує психологію до такої міри, що, по-перше, стане самостійно «на рівні» сучасних психологічних знань про закони пізнавальної діяльності учнів будувати викладання свого предмета, управляти їх пізнавальною діяльністю в процесі засвоєння того або іншого предмета; по-друге, на основі сучасних уявлень про закони формування суб'єкта здійснювати його виховання в процесі навчання; по-третє, на основі знання законів і методів диференціальної психології буде в змозі здійснювати діагностику здібностей до вивчення того або іншого предмета, проводити кваліфіковану роботу по відповідній профорієнтації і забезпечувати індивідуальний підхід до кожного учня; по-четверте, на основі досягнень соціальної психології керувати міжособистісними стосунками учнів, осмислювати і коригувати стиль власного спілкування з ними, іншими учителями; нарешті, по-п'яте, на основі своєї загальної психологічної ерудиції вести роботу по психологічній просвіті учнів і їх батьків. Цей перелік первинних завдань, які доводиться вирішувати будь-якому учителю, далеко не вичерпує тих психологічних проблем, з якими повсякденно має справу будь-який вчитель» [6, с. 14].

Таким чином, вище проаналізовано цілі викладання психології для майбутніх педагогів, що полягають у створенні умов задля формування їх психологічної культури та професійної компетентності, яка включає в себе оволодіння психологічними знаннями, уміннями та навичками. Окрім цього існує ще одна стратегічна ціль викладання психології, яка спрямована на розвиток особистісних якостей майбутнього педагога, це безпосередньо пов'язано із корекційним впливом на його особистість.

Дослідниками відзначається, що фундаментальною метою викладання психології у вищій школі має бути підвищення компетентності людини в сфері людських стосунків, що дозволить їй краще адаптовуватись та продуктивно взаємодіяти з оточуючими людьми. Адже в процесі спілкування вчитель не лише передає учням певні знання, але й бере участь у

формуванні їх світогляду, формує і впроваджує загальнолюдські цінності – виконує виховну функцію.

Досвід засвідчує, що оволодіти психологічними знаннями не складно. Найскладніше – це застосувати отримані знання, а особливо в нових, незвичних, а то й стресових, конфліктних ситуаціях, коли вчителю доводиться приймати швидке відповідальне рішення. Адаже науковці відносять професійну діяльність вчителя до групи стресогенних професій.

У психологічній літературі практичного спрямування доводиться особлива ефективність саме групової психокорекційної роботи в формуванні у майбутнього педагога необхідних особистісних якостей. Дана групова робота забезпечується різноманітними видами тренінгів. Серед них балінтовські групи, Т-групи, тренінги сенситивності, групи особистісного росту та розвитку (групи зустрічей), метод активного соціально-психологічного навчання (АСПН).

Психологічна підготовка до педагогічного спілкування полягає в тому, щоб розвинути у педагога здібність забезпечувати учням емоційну та психологічну підтримку, допомагати в рішенні особистісних проблем тощо. А це в свою чергу потребує виправлення (корекцію) особистісних деструкцій майбутнього вчителя, які можуть стояти на заваді адекватному та продуктивному професійному спілкуванню. Так, згідно з дослідженнями Т.С.Яценко, особистісні деструкції пов'язані з особливими стратегіями спілкування, серед яких виділяються авторитарна й маніпулятивна [8, с. 20]. Т.С. Яценко зазначає: «особистісна деструкція суб'єкта, що виявляється в дисфункціях спілкування, може мати замасковані форми, яких суб'єкт часто не розпізнає. При цьому у поведінці починають домінувати ірраціональні компоненти, немотивовані вчинки» [8, с. 23]. Означені особистісні деструкції пов'язані з дією системи психологічного захисту, яка має імперативний і стійкий характер. Формування захисної системи суб'єкта має неусвідомлюваний характер і відбувається в ранньому дитинстві в процесі травмивного виховного впливу. Доведений науковцями зв'язок особистісних деструкцій із дитинством суб'єкта об'єктивує необхідність психокорекційного впливу саме на підготовчому етапі оволодіння професією педагога. Адаже в цьому випадку є можливість уберегти педагога від небажаних поведінкових і емоційних виявів, які можуть зашкодити його професійній адаптації та самореалізації.

Окрім цього в науковій літературі визнано, що особистість педагога надзвичайно підлягає виникненню професійних деструкцій. Останні, згідно визначення Е.Ф. Зеєра, це «зміни сформованої структури діяльності й особистості, негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу» [4, с. 327]. Ми солідарні з думкою Л.М. Мітіної, яка відзначила, що «професія педагога є однією з найбільш деформуючих особистість людини і діяча». Серед професійних деструкцій педагога дослідники відзначають наступні: авторитарність, демонстративність, дидактичність, домінантність, педагогічний консерватизм, педагогічна агресія, емоційне згоряння тощо [9].

Ми абсолютно солідаризуємось із дослідниками, які переконані у необхідності отримання нових психологічних знань не лише на лекціях, а і в процесі активного навчання за допомогою тренінгових практик. Адаже ці знання легше засвоюються і, у відповідних ситуаціях, застосовуються. Проте, не дивлячись на ґрунтовні наукові розробки в даному практичному аспекті, ми спостерігаємо, що, поза вищою школою, такий спосіб отримання психологічних знань є досить розповсюдженим, а ось в стінах ВНЗ – ні. Серед причин можна виділити і економічні реалії сьогодення, і умови організації учбового процесу в межах певної предметної спеціальності, де місце психології є далеко не головним. Невеликий обсяг учбового часу, що відводиться на вивчення курсів психології, та тенденція до скорочення часу, відведеного на вивчення психології значно ускладнює реалізацію означених цілей навчання. Проблема часу ще більш гостро постає при викладанні психології студентам заочної форми навчання. Окрім того, що студент оволодіває теоретичними знаннями виключно в процесі самостійної підготовки, практична підготовка (особливо та, що спрямована на корекцію особистості майбутнього педагога) також видається сумнівною, адже вона потребує безпосереднього спілкування та взаємодії між викладачем та студентом протягом деякого часу.

Психологія для майбутнього педагога не може бути дисципліною за вибором, це фунтаментальна галузь знань, успішне оволодіння якими і застосування на практиці робить

із звичайного спеціаліста професійного фахівця. З подоланням усіх перерахованих труднощів можливий надзвичайний ефект від впровадження учбових курсів психологічного спрямування в практиці викладання у ВНЗ. Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у розробці нових методичних положень з урахуванням усіх вище зазначених обставин.

Список бібліографічних посилань

1. Мюнстерберг Г. Основы психотехники. СПб.: Алетейя, 1996. 352 с.
2. Ляудис В.Я. Методика преподавания психологии. М.: Изд-во УРАО, 2000. 77 с.
3. Выготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса. Методологическое исследование. *Выготский Л.С. Полное собрание сочинений: в 6 т. Т.1. Вопросы теории и истории психологии* / под ред. А. М. Матюшкина. М.: Педагогика, 1982. С. 292–436.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учеб. пособие для студентов вузов. М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. 336 с.
5. Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологии. М.: Владос, 1999. 301 с.
6. Ильин Е. П. Психология для педагогов. СПб.: Питер, 2012. 640 с.
7. Климов Е. А. Основы психологии: учебник для вузов. М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997. 295с.
8. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2004. 679 с.
9. Маркова А. К. Психология профессионализма. М.: Знание, 1996. 312 с.
10. Карандашев В. Н. Методика преподавания психологии: учебник для бакалавров. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юрайт, 2014. 376 с.

References

1. Munsterberg, G. (1996). *Fundamentals of Psychotechnics*, SPb: Aleteya. 352 p.
2. Lyudys, V. (2000). *Method of Teaching Psychology*, Moscow: Publishing house URAO. 77 p.
3. Vygotsky, L. (1982). Historical meaning of the psychological crisis. Methodological research. *Vygotsky, L.S. Complete collection of works: in 6 volumes. Volume 1. Questions of the theory and history of psychology*. In A.M. Matushkin (ed.). Moscow: Pedagogy. 292–436.
4. Zeer, E. (2006). *Psychology of occupations: tutorial*. Moscow: Academic Project; Yekaterinburg: Business Book. 336 p.
5. Badmayev, B. (1999). *Method of Teaching Psychology*: Moscow, Vlados. 301 p.
6. Ilyin, E. (2012). *Psychology for teachers*: St. Petersburg: Peter. 640 p.
7. Klimov, E. (1997). *Fundamentals of Psychology: tutorial*. Moscow: Culture and Sport, UNITI. 295 p.
8. Yatsenko, T. (2004). *Theory and practice of group psychocorrection: active social-psychological training: tutorial*. Kyiv: High school. 679 p.
9. Markova, A. (1996). *Psychology of professionalism*: Moscow: Knowledge. 312 p.
10. Karandashev, V. (2014). *Methodology of Teaching Psychology: a Textbook for Bachelors*. 3rd edition, revised and supplemented. Moscow: Publishing House Yurayt. 376 p.

RADZHABOVA Sabina,

Ph.D in Psychology, Associate Professor
of Pedagogy and Psychology Department,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: ssabinarad@gmail.com

SPECIFIC FEATURES OF TEACHING PSYCHOLOGY AT HIGHER SCHOOL

Abstract. *This article deals with general principles and ways of planning psychological training of future specialists rather than specific practical aspects of teaching psychology at universities. In this regard, the author aimed to draw attention to the outstanding role of psychology in future teachers' training and highlight mainly external factors of the education process organization, which complicate the opportunities for comprehensive teaching of psychological courses. Despite different views on the role of psychology in pedagogy, scholars agree that without psychological knowledge and skills required to implement this knowledge into the education process, one cannot reach pedagogical mastery.*

The goals facing a teacher of Psychology in the pedagogical higher educational establishment are analyzed in the article. These include the formation of psychological culture of the teacher-to-be, the psychological consciousness, psychological competence in general, and in particular the ability to think psychologically. The mentioned items become apparent in mastering skills to apply psychological theoretical knowledge in practice, particularly in specific teaching situations. It was found that the process of implementation of psychological knowledge must be accompanied by directing efforts at developing personal qualities of teachers-to-be that can level the formation of professional destruction of the individual teacher. In its turn the individual correction ensures a high level of educational and teaching effectiveness of pedagogical communication.

Along with theoretical study of psychological courses, it is necessary to practically implement the science through laboratory works and trainings, namely psychological trainings, groups of personal development, groups

of psychological support and other forms of mastering practical experience of self-knowledge and self-reflection, which are absolutely not inherent in the education process presently. The outlined practical methods assist in preparing future teachers for communication and interaction with students, colleagues, parents; solving difficult pedagogical situations; optimizing personal qualities and solving interpersonal problems.

Among the other features of the training process of modern teaching Psychology, which greatly complicate the implementation of the mentioned goals, are a discrepancy between theoretical approaches to teaching, research and development and their practical implementation in the classroom. There is also a tendency to reduce the time dedicated to the study of psychological disciplines cycle, which can not but influence the quality of teaching Psychology.

In order to provide quality teaching of psychology, it is imperative to reconsider curricula for psychological courses. Psychology must not be an optional or formal course. Psychology is a fundamental branch of knowledge, which contributes to effective professional performance of modern specialists.

Key words: *teacher-to-be; psychological culture; psychological thinking; psychological competence; personal correction; professional destruction.*

*Одержано редакцією 16.12.2017
Прийнято до публікації 10.01.2018*